

Kazimierz Malinowski

Ustawa Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o ochronie i wykorzystaniu zabytków historii i kultury

Ochrona Zabytków 31/3 (122), 155-160

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KAZIMIERZ MALINOWSKI

USTAWA ZWIĄZKU SOCJALISTYCZNYCH REPUBLIK RADZIECKICH O OCHRONIE I WYKORZYSTANIU ZABYTKÓW HISTORII I KULTURY*

Każda nowa ustawa o ochronie dóbr kultury jest dużym wydarzeniem krajowym i międzynarodowym. Jest przecież potwierdzeniem postawy ochronnej wobec dokumentów przeszłości, a prowadzić może do wzbogacenia teraźniejszości i zabezpieczenia przyszłości. Początki ustawodawstwa poświęconego ochronie zabytków były skromne. Bodajże jako pierwsza pojawiła się ustawa szwedzka (1814), później grecka (1834), bo zabytki starożytnej Grecji już w połowie XVIII w. narażone były na nielegalny wywóz. Potem, kiedy po Rewolucji Francuskiej dobra kultury stały się własnością państwa, organizowano we Francji i w Niemczech pierwsze oficjalne organy opieki nad zabytkami. Proces tworzenia podstaw prawnych posuwał się bardzo powoli. Panujące od XVII w. przekonanie, że własność prywatna jest nietykalna, sprawiło, że parlamenty były przeciwne ograniczeniu praw majątkowych właścicieli zabytków. W Serbii na przykład przez 30 lat trwały dyskusje na ten temat i nie przyniosły żadnego pozytywnego rezultatu. A w naszym zasięgu działania dopiero zniesienie monarchii austro-węgierskiej umożliwiło wydanie w 1923 r. w Austrii prawa o ochronie zabytków¹. Jest rzeczą znaną, że prawo to nosiło nazwę *Ograniczenia w dysponowaniu przedmiotami o historycznym, artystycznym lub kulturalnym znaczeniu*. Ono też pozwoliło na utworzenie Federalnego Urzędu Zabytków (Bundesdenkmalamt) w miejsce dawnej Cesarsko-Królewskiej Centralnej Komisji Badania i Zachowania Zabytków Sztuki i Historii (1853), działającej jako organ konsultatywny, a nie zarządzający². Tę przemianę formy komisyjnej w formę urzędu przeszło wiele innych krajów (Belgia, 1835; Bułgaria, 1952; Czechosłowacja, 1946; Związek Radziecki, 1949; Holandia, 1961 i inne³).

W Polsce natychmiast po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. wydany został dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami⁴, zaś 6 marca 1928 r. ukazało się w tej sprawie specjalne rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej⁵ — najbardziej postępową ustawą w tym czasie. Głównym jej autorem był inż. arch. Jarosław Wojciechowski, zajmujący się ochroną zabytków już w czasach zaboru z ramienia Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości (założonego w 1906 r.). Rozporządzenie zawierało postanowienia o zakazie podejmowania różnych czynności, które narażałyby obiekt na zniszczenie, określało pozycję i rolę służby konserwatorskiej oraz wprowadzało sankcje karne. O późniejszych dziejach ustawodawstwa polskiego i obcego traktuje artykuł ogłoszony w 1975 r.⁶

Przechodząc do właściwego tematu, najpierw należy przypomnieć obowiązujące do dnia 1 marca 1977 r. w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich przepisy prawne, a przede wszystkim uchwałę Rady Ministrów ZSRR, *O sposobach ulepszenia ochrony zabytków kultury* z dnia 14 października 1948 r.⁷. Uchwała ta zawiera, jak większość aktów prawnych dotyczących zabytków, preambułę, która składa się z dwóch części: w pierwszej — zawarta jest ostra krytyka niedociągnięć i niewywiązywania się z obowiązków, braku troski o zabytki kultury i ich konserwacji, w drugiej — wyliczone są cele ustawy. Rada Ministrów ZSRR uchwaliła:

1. Przekazanie ochrony i nadzoru nad zabytkami republikom autonomicznym, komitetom krajowym, okręgowym aż do wiejskich włącznie.
2. Przekazanie kierownictwa i kontroli nad ewidencją, ochroną, restauracją i użytkowaniem zabytków komitetom urzędów kulturalno-oświatowych.

teka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, seria B, t. I, 1960.

² *Europäische Denkmalschutzgesetze in deutschen Übersetzung. Herausgegeben im Auftrage des deutschen Nationalkomitee für das Europäische Denkmalschutzjahr 1975*. Neunmünster 1975. Denkmalschutz — Bundesministerium des Inneren, Postfach 5300, Bern 7.

⁴ Dekret Rady Regencyjnej z dnia 31.X.1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, „Dziennik Praw Państwa Polskiego” z dn. 8.XI.1918 r., nr 16, poz. 36.

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 6.III.1928 o opiece nad zabytkami, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 29, poz. 265.

⁶ K. Malinowski, „Zabytkoznawstwo i konserwatorstwo”, Zeszyty UMK Toruń, nr 5, 1975.

⁷ K. Malinowski, Wł. Sieroszewski, op. cit., s. 231—235.

* Przedmiotem artykułu jest analiza czterech dokumentów dotyczących ochrony zabytków, wydanych w Związku Radzieckim w latach 1948 i 1976. Główna uwaga skupia się na ustawie Rady Ministrów ZSRR z 1976 r., natomiast nie omówiony został projekt z 1956 r. (nie publikowany).

Artykuł na zamówienie redakcji napisał Profesor w ostatnich tygodniach swego życia, publikujemy zatem tekst bez korekty autorskiej. Dr Annie Dobrzyckiej dziękujemy za trud uporządkowania rękopisu. — Red.

¹ *Denkmalschutzgesetz. Bundesgesetz vom 25 September 1923 BGBl, nr 533) betreffend Beschränkungen in der Verfügung über Gegenstände von geschichtlicher, künstlerischer oder kultureller (Denkmalschutzgesetz), [w:] Wichtigste Gesetze und Verordnungen über Denkmalpflege in Österreich*, Wien 1973.

² K. Malinowski, Wł. Sieroszewski, *Wybór za granicą wydanych przepisów dotyczących ochrony zabytków*, „Biblio-

3. Zobowiązanie Komitetu do Spraw Architektury i Komitetu do Spraw Sztuki przy Radzie Ministrów ZSRR do sprawowania kontroli nad ewidencją, ochroną i użytkowaniem zabytków.
4. Zatwierdzenie ustawy o ochronie zabytków kultury zgodnie z załączonym tekstem.
5. Opracowanie w terminie 3-miesięcznym instrukcji dotyczącej głównych zadań ochrony zabytków.
6. Zobowiązanie do przeprowadzenia w ciągu 1948—1949 r. ewidencji zabytków, które powinny się znaleźć w spisach zabytków kultury.
7. Wprowadzenie poprawek do struktury komitetów — zgodnie z wyżej wymienioną ustawą.
8. Zalecenie tworzenia warsztatów naukowo-konserwatorskich.
9. Zagwarantowanie w planach gospodarczych środków i materiałów potrzebnych dla restauracji i konserwacji zabytków kultury.
10. Zobowiązania państwowej komisji przy Radzie Ministrów do zrewidowania listy etatów, zgodnie ze zwiększeniem zakresu robót w dziedzinie ochrony zabytków.
11. Zezwolenie Prezydium Akademii Nauk ZSRR na powołanie Rady Naukowo-Metodologicznej ds. Ochrony Zabytków Kultury. Uchwałę tę podpisał Józef Stalin, jako przewodniczący Rady Ministrów ZSRR, w roku 1948.

Załącznikiem do uchwały jest *Ustawa o ochronie zabytków kultury*. W preambule ustawy wyjaśnia się, że dotyczy ona obiektów o wartości naukowej, historycznej lub artystycznej i postanawia, że „*obiekty te są własnością narodu i są pod ochroną państwa*”.

Ustawa dzieli się na następujące rozdziały:

- I. Ogólne zarządzenia
- II. Ochrona zabytków architektury
- III. Ochrona zabytków sztuki
- IV. Ochrona zabytków archeologicznych
- V. Ochrona zabytków historycznych
- VI. Ochrona zbiorów muzealnych

Ustawa ta uwzględniła już wtedy sprawy konserwatorstwa i muzealnictwa i stworzyła dla tych dwóch dyscyplin jednolitą podstawę prawną.

I. OGÓLNE ZARZĄDZENIA

W punkcie 1 stwierdza się, że ustawa dotyczy obiektów, które mają wartość naukową, historyczną lub artystyczną i postanawia, że stanowią one własność narodu i znajdują się pod ochroną państwa.

Punkt 2 wylicza „przedmioty” ochrony:

- a) zabytki architektury,
- b) zabytki sztuki,
- c) zabytki archeologiczne,
- d) zabytki historyczne.

Punkt „d” dotyczy obiektów związanych z historią narodu, ruchu rewolucyjnego i obu wojen, z budownictwem socjalistycznym, działalnością działaczy państwowych i politycznych, przedstawicieli nauki, sztuki, techniki i ich grobami oraz zabytków techniki, sztuki wojennej, gospodarki narodowej i obyczajów.

Ustawa ta objęła więc również groby oraz muzealnictwo wojskowe. Punkt 3 wyodrębnia dzieła o dużym znaczeniu, mające wartość ogólnopaństwową.

Punkt 4 wprowadza w zakres ochrony zabytków zespoły urbanistyczne, które mogą być uznane za rezerwaty.

A więc już w 1948 r. ustawa radziecka mówiła o zespołach architektonicznych, a nawet rezerwach, o tym, co wiele lat później znalazło się w *Loi Malraux*, a u nas jest bardzo dyskretnie zaznaczone na skutek oporu ze strony urbanistów i architektów, a przede wszystkim urzędów budowlanych różnych szczebli.

Punkt 5 dotyczy zabytków muzealnych, ich rejestracji i ochrony. Punkt 6 ustala, do kogo należy kierownictwo i kontrola rejestracji, ochrony, restauracji i użytkowania zabytków. Kontrola architektury i związanych z nią zabytków malarstwa, rzeźby i sztuk zdobniczych oraz ogrodnictwa ma należeć do Komitetu do Spraw Architektury; zabytki sztuki do Komitetu do Spraw Sztuki; zabytki archeologiczne i historyczne do Komitetu do Spraw Instytucji Kulturalno-Oświatowych przy Radzie Ministrów.

Punkt 7 mówi o tym, że ochrona zabytków historycznych i kulturalnych oraz piecza nad ich utrzymaniem należy do Rady Ministrów i wszystkich instancji związkowych.

Punkt 8 stwierdza, że wszelkie zmiany, przebudowa, przenoszenie, rozbiórki oraz zabudowa terenu, na którym znajdują się rezerwaty, wymagają zgody Rady Ministrów.

Punkt 9 przewiduje, że fundusze na te prace budowlane dają urzędy, które zarządzają danym zabytkiem oraz ich użytkownicy.

Punkt 10 ustala, że w wypadku decyzji rozebrania obiektu zabytkowego urząd ochrony zabytków zobowiązany jest przeprowadzić wcześniej badania naukowe i inwentaryzacje zabytku. Koszty pokrywa instytucja, która uzyskała pozwolenie na rozbiórkę.

II. OCHRONA ZABYTKÓW ARCHITEKTURY

W punkcie 11 ustala się, że kierownictwo, kontrola ochrony, użytkowania i konserwacji oraz ewidencji należy do Komitetu do Spraw Architektury przy Radzie Ministrów.

W punkcie 12 zawarty jest podział zabytków na:

- a) zabytki architektury, które nie mogą być użytkowane;
- b) zabytki, które mogą być użytkowane, ale tylko przez instytucje naukowe, muzea itp.;
- c) zabytki, które mogą być użytkowane do celów gospodarczych.

W punkcie 13 stwierdza się, że użytkowanie dopuszczalne jest na podstawie umów najmu i ochrony lub tzw. zobowiązań ochrony.

Wysokość czynszu ustala Rada Ministrów.

Zabytki będące w zarządzie Rad Delegatów Ludu Pracującego mogą być użytkowane za ich zezwoleniem.

W punkcie 14 — że nad stanem zabytków, które są w spisach zabytków kultury, czuwają przedsiębiorstwa, instytucje itd.

W punkcie 15 — że one ponoszą też odpowiedzialność za należyte utrzymanie zabytków kultury.

W punkcie 16 — że zabytki użytkowane niewłaściwie mogą być niezwłocznie odbierane użytkownikom.

W punkcie 18 — że prace przy obiektach objętych spisem zabytków mogą być prowadzone tylko za zgodą Komitetu do Spraw Architektury przy Radzie Ministrów.

W punkcie 19 stwierdza się, że Rady Ministrów republik autonomicznych obowiązane są za pośrednictwem miejscowych organów Komitetów do Spraw Architektury do:

- a) czuwania nad utrzymaniem i ochroną zabytków zgodnie z „umowami”;

- b) przeprowadzania remontów i restauracji zabytków, które są w ewidencji, a nie są użytkowane;
- c) ustalania stref ochronnych.

III. OCHRONA ZABYTKÓW SZTUKI

W punkcie 20 stwierdza się, że kontrola nad konserwacją dzieł sztuki należy do Komitetu do Spraw Sztuki przy Radzie Ministrów.

W punkcie 21 — że konserwacja może być przeprowadzona jedynie w wypadku uzyskania pozwolenia Komitetu do Spraw Sztuki.

W punkcie 22 — że Komitet do Spraw Sztuki ma prawo kontrolować antykwariaty.

IV. OCHRONA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH

W rozdziale tym postanowiono:

W punkcie 23 — że pozwoleń na prowadzenie poszukiwań udziela Akademia Nauk.

W punkcie 24 — że instytucje, które otrzymały pozwolenia na prowadzenie badań, obowiązane są do zabezpieczenia ich przed zniszczeniem i rozgrabieniem.

Rady Ministrów wszystkich republik zobowiązane są (za pośrednictwem organów Komitetów do Spraw Instytucji Kulturalno-Oświatowych) do:

- a) czuwania, aby badania prowadziły tylko osoby, które mają do tego prawo,
- b) wydania zakazu użytkowania w celach gospodarczych miejsc, gdzie znajdują się relikty archeologiczne,
- c) ustalania sfer ochronnych,
- d) kategorycznego przerywania samowolnych prac wykopaliskowych.

W punkcie 25 — iż wszelkie znaleziska przekazuje się Akademii Nauk.

V. OCHRONA ZABYTKÓW HISTORYCZNYCH

Rozdział ten stanowi:

W punkcie 26 — że kontrola i ochrona zabytków historycznych należy do komitetów instytucji kulturalno-oświatowych przy Radach Ministrów republik.

W punkcie 17 — że we wszystkich kwestiach konserwatorskich należy stosować paragrafy 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 i 20 niniejszej ustawy.

VI. OCHRONA ZBIORÓW MUZEALNYCH

W rozdziale tym postanawia się:

W punkcie 28, że muzea państwowe dzielą się na:

- a) muzea o znaczeniu ogólnopaństwowym,
- b) muzea o znaczeniu republikańskim,
- c) muzea o znaczeniu regionalnym.

Odpowiedzialność za stan zbiorów ponoszą organy bezpośrednio zarządzające.

W punkcie 29, że wzbronione jest wszelkie usuwanie z muzeów zbiorów artystycznych, archeologicznych, historycznych i naukowych oraz przekazywanie ich innym instytucjom (jest to możliwe tylko w wypadku specjalnego zezwolenia organów centralnych).

W punkcie 30, że przenoszenie muzeów z dotychczasowych pomieszczeń, również użytkowanie ich dla innych celów, jest wzbronione. Wyjątki dopuszczalne są w wypadku uzyskania specjalnego zezwolenia organów centralnych.

W punkcie 31, że przenoszenie muzeów z dotychczasowych pomieszczeń, a także użytkowanie ich dla innych

celów jest wzbronione. Wyjątki dopuszczalne są w wypadku specjalnego zezwolenia organów centralnych. W punkcie 32, że likwidacja muzeum może nastąpić tylko po uzyskaniu pozwolenia Rady Ministrów ZSRR lub Rady Ministrów republik.

Ustawę podpisał sekretarz Rady Ministrów ZSRR — J. Czadajew.

Ustawa ta zawierała zatem najważniejsze postulaty konserwatorów i muzeologów. Charakterystyczną cechą ustawy jest wielka i różnorodna sieć instancji decydujących, bo zostały w sprawy ochrony zabytków zaangażowane następujące urzędy: Rada Ministrów ZSRR, Rady Ministrów republik, Rada Naukowo-Metodologiczna do Spraw Ochrony Zabytków Historii i Kultury przy Prezydium Akademii Nauk, Komitet do Spraw Architektury przy Urzędzie Rady Ministrów, Komitet do Spraw Sztuki przy Urzędzie Rady Ministrów, Komitet do Spraw Instytucji Kulturalno-Oświatowych przy Radzie Ministrów ZSRR i Radach Ministrów republik, Rady Delegatów Ludu Pracującego, Urzędy Kulturalno-Oświatowe, Urzędy Ochrony Zabytków Historyczno-Kulturalnych, warsztaty naukowo-restauratorskie. Funkcje wykonawcze miały zapewne być sprawowane przez Urzędy do Spraw Ochrony Zabytków, lecz zbyt skomplikowana wydaje się zależność służbowa poszczególnych instancji. Stąd projekt z 1956 r. (opublikowany w I tomie „Biblioteki Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, 1960) przewidywał Państwową Inspekcję Ochrony Zabytków przy Ministerstwach Kultury republik związkowych jako instancjach naczelnymi, z tym że nadrzędna rola Rady Ministrów została zachowana. Projekt nie wszedł jednak w życie.

Zabrakło także w ustawie określenia wieku chronionego obiektu (dawny i współczesny); widocznie pozostawiono to uznaniu konserwatorów. Brak też okazji przyrody jako przedmiotów ochrony (np. meteoryty) i muzealnictwa przyrodniczego. Nasza ustawa uwzględniła tę problematykę, jednak muzealnictwo przyrodnicze nie zostało de facto objęte opieką Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków.

Jako wadę omawianego aktu normatywnego można uznać brak w nim postanowień karnych. Jego zalety niwelują jednak wszystkie wymienione niedociągnięcia, a w wielu wypadkach przewyższają rozwiązania prawne stosowane w innych krajach.

*
* *
*

Ustawa Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o ochronie i wykorzystaniu zabytków historii i kultury, podpisana przez N. Podgornego, przewodniczącego Prezydium Rady Najwyższej ZSRR, oraz M. Georgadze, sekretarza tegoż Prezydium, w dniu 29 października 1976 r., opiera się w zasadach ogólnych na uchwale i ustawie z 1948 r., podtrzymanych w projekcie ustawy i potwierdzonych w praktyce. Ustawa z 1976 r. kodyfikuje stan istniejący, wprowadzając innowacje, o których będzie mowa niżej.

Nowy akt prawny dzieli się na pięć rozdziałów (poza obszernym wstępem)⁸:

I. Założenia ogólne (artykuły 1—8).

II. Państwowa ewidencja zabytków historii i kultury (artykuły 9—11).

III. Zagadnienia zachowania zabytków historii i kultury. Warunki wykorzystania zabytków (artykuły 13—30).

⁸ Opieram się na tekście ustawy, wydanym w 1977 r. przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie.

IV. Odpowiedzialność za naruszenie ustawodawstwa o ochronie i wykorzystaniu zabytków historii i kultury (artykuły 31—32).

V. Międzynarodowe układy i porozumienia.

Bardzo obszerna preambuła ustawy zawiera siedem ustępów. Pierwszy ustęp stwierdza, że zabytki historii i kultury są własnością narodu. Powołując się na lenińskie zasady stosunku do spuścizny kulturalnej, podano tu, że państwo stwarza wszelkie warunki do zachowania i efektywnego wykorzystania zabytków w interesie budownictwa komunistycznego.

Uderzające w tych sformułowaniach jest przede wszystkim samo określenie przedmiotu: „zabytki historii i kultury” wyraźnie przesuwające akcenty na historię i wskazujące, że sztuka traktowana jest jako część kultury.

Stąd w drugim ustępie mówi się, że zabytki ZSRR „odzwierciedlają życie materialne [...] wielowiekowe tradycje [...] walkę mas ludowych [...] powstanie i rozwój socjalistycznego Państwa Radzieckiego”.

Trzeci ustęp rozwija tę samą myśl w szczegółowym wyliczeniu wydarzeń i działań upamiętnianych przez zabytki.

W czwartym ustępie stwierdza się, że zabytki ZSRR stanowią część światowej spuścizny kulturalnej.

Aksjomat ten był wyraźnie podkreślony w preambule *Konwencji Haskiej* z 1954 r.⁹

Piąty ustęp mówi o tym, czemu służą zabytki, a więc „rozwojowi nauk, oświaty ludowej i kultury, formowaniu głębokiego uczucia patriotyzmu radzieckiego, wychowaniu ideowo-moralnemu, internacjonalistycznemu i estetycznemu ludzi pracy”.

Tutaj znowu spotykamy rzecz nową. Aczkolwiek bowiem wszystkie ustawy państw socjalistycznych to samo zakładają, jednak dopiero w tej ustawie zostało to wyraźnie sprecyzowane.

Przedostatni ustęp mówi, że ochrona zabytków jest zadaniem organów państwowych, podkreśla się jednak również, że „troskliwy stosunek do zabytków historii i kultury jest patriotycznym obowiązkiem każdego obywatela ZSRR”.

I. ZAŁOŻENIA OGÓLNE

Artykuł 1 określa, że do zabytków historii i kultury należą obiekty, miejsca i przedmioty związane z wydarzeniami mającymi wartość historyczną, naukową, artystyczną lub inną wartość kulturalną. W sformułowaniu tym widoczne jest preferowanie przedmiotów historycznych. Na drugim miejscu postawiono wartości naukowe, co jest bardzo wymowne i może mieć w praktyce poważne następstwa (zabytkowa aparatura, budowle przemysłowe itd.), na trzecim — wartości artystyczne, a przez „varia” kulturalne zostały szeroko otwarte bramy dla zabytków nie dających się zaszerogować do trzech pierwszych grup. Postawienie wartości artystycznych na trzecim miejscu nie oznacza oczywiście, aby były lekceważone. Praktyka świadczy bowiem o tym, że odbudowa architektury zabytkowej od początku powojennej działalności radzieckiej służby konserwatorskiej zajęła poczesne miejsce (Peterhoff pod Leningradem, Ostankino pod Moskwą itd.).

⁹ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisana w Hadze 14 maja 1954 r., opublikowana w „Dzienniku Ustaw” PRL z 1957 r., nr 46 — załącznik.

W drugim ustępie tego artykułu stwierdza się krótko, ale stanowczo: zabytki pozostają pod ochroną państwa.

Artykuł 2 nosi tytuł: *Zadania ustawodawstwa (chyba powinno być prawodawstwa) radzieckiego o ochronie i wykorzystaniu zabytków historii i kultury*.

Jedno i drugie, jak mówi się w drugim ustępie tego artykułu, zmierza do zachowania zabytków dla efektywnego ich wykorzystania na użytek badań oraz „propagandy zabytków w interesie komunistycznego wychowania ludzi pracy”.

Dla konserwatorów polskich zaskakujące jest zapewne przestawienie akcentu z „zachowania” na „efektywne wykorzystanie”. Jakże słuszne jest w tym podkreślenie najistotniejszego celu ochrony zabytków — użytkowania (w najszerszym tego słowa znaczeniu), które uważaliśmy za oczywiste, ale dla usatysfakcjonowania „idealnych postulatów” traktowaliśmy je marginesowo.

Znamienne jest także objęcie pojęciem „wychowania” wszystkich innych celów przez nas wyliczonych. Bardzo jasno jest również określony i uwypuklony w radzieckiej ustawie stosunek do rzeczywistości politycznej i do zadań społecznych oraz do odpowiedzialności wobec nowych pokoleń.

Artykuł 3 mówi o ustawodawstwie dotyczącym ochrony i wykorzystania zabytków. Wymieniona tu została przede wszystkim ustawa niniejsza i akty z niej wywodzące się oraz ustawy i akty prawne wydane przez republiki. W sformułowaniach zawartych w tym artykule widoczna jest idea traktowania ustawodawstwa ochrony zabytków jako całości, jako kodeksu ochrony zabytków. Rzecz z punktu widzenia koncepcji legislacyjnych bardzo cenna.

Artykuł 4 stwierdza, że zabytki są własnością państwa, a także kolchozów... oraz „osobistą własnością obywateli”.

Ustawa nie likwiduje więc prywatnej własności dzieł o wartości zabytkowej. Wprost przeciwnie — sankcjonuje ten fakt. Oczywiście, że podlegają one takiej samej ochronie, jak zabytki będące własnością państwa, a więc także i ewidencji.

Na tym kończą się postanowienia dotyczące założeń ogólnych.

Artykuł 5 dotyczy podziału zabytków historii i kultury. Wylicza się tu: zabytki historii, zabytki archeologii, zabytki urbanizacji i architektury oraz zespoły architektoniczne, a także „naturalne krajobrazy” (jest to nowością, bowiem rzadko która ustawa innych państw obejmuje ochroną również krajobraz)¹⁰. Na czwartym miejscu wymienia się zabytki sztuki wszystkich rodzajów, na piątym — zabytki dokumentalne, a więc akta władzy państwowej, filmy, fotografie dźwiękowe, a także rękopisy i archiwalia, zapisy folkloru i muzyki, rzadkie druki. Rzecz zaskakująca, że nie zostały wymienione oddzielnie zabytki etnograficzne, choć Związek Radziecki ma tak wiele obiektów tego rodzaju. Ponadto tylko krótko — folklor.

Na końcu artykułu zawarta jest ogólna definicja: „Do zabytków mogą być zaliczone także inne obiekty, mające wartość historyczną, naukową, artystyczną lub inną wartość kulturalną.” To krótkie sformułowanie obejmuje wszystko, co może mieć znaczenie dla historii kultur w jej najszerszym ujęciu.

¹⁰ *Outline of Administration for Protection of Cultural Property in Japan*. Commission for Protection of Cultural Property, Tokyo 1954.

Artykuł 6 dotyczy już innego zagadnienia, a mianowicie sprawy organizacji ochrony zabytków w Związku Radzieckim. Zarządzaniem w dziedzinie ochrony i wykorzystania zabytków kieruje Rada Ministrów ZSRR oraz Rady Ministrów republik, a zajmują się nim komitety wykonawcze różnego szczebla (aż do wiejskich włącznie) oraz specjalnie do tego uprawnione organy ochrony zabytków. Naczelna pozycja w zarządzaniu sprawami ochrony zabytków Rady Ministrów ZSRR nadaje tym sprawom specjalnie wysoką rangę.

Artykuł 7 mówi o kontroli, do której należy zapewnienie wykonania zadań z zakresu ochrony zabytków przez poszczególne resorty i różne szczeble drabiny administracyjnej. Kontrola ta ma być sprawowana przez Rady Deputowanych Ludu Pracującego.

Artykuł 8 przewiduje udział różnych organizacji i obywateli w wypełnianiu zadań dotyczących ochrony zabytków historii i kultury oraz krzewienie wiedzy o nich — zgodnie ze statutem oraz ustawodawstwem Związku Radzieckiego. To ważne zadanie popularyzacji wiedzy o zabytkach zostało więc jednoznacznie określone. W ustawach innych państw sprawy te są na ogół traktowane marginesowo.

II. PAŃSTWOWA EWIDENCJA ZABYTEKÓW HISTORII I KULTURY

Artykuł 9 stanowi, że wszystkie zabytki podlegają ewidencji. Prowadzi się ją w trybie określonym przez Radę Ministrów.

Artykuł 10 ustala, że ewidencję zabytków nieruchomości należy prowadzić według podziału na zabytki o znaczeniu ogólnozwiązkowym, republikańskim i lokalnym. Prawodawstwo Związku Radzieckiego przewiduje więc podział zabytków na trzy grupy. Akty wykonawcze do ustawy określają tryb prowadzenia ewidencji.

Artykuł 11 normuje tryb ewidencji zabytków znajdujących się w muzeach, bibliotekach i archiwach.

Artykuł 12 dotyczy dzieł sztuki plastycznej (tu wymienia się przykłady) i będących własnością prywatną, które podlegają ewidencji „dla wykrycia zabytków i udzielenia poparcia w zapewnieniu ich zachowania”. W tym sformułowaniu widać życzliwy stosunek władz do prywatnego kolekcjonerstwa, podobnie jak w naszej ustawie z 1962 r.

III. ZAGADNIENIA ZACHOWANIA ZABYTEKÓW HISTORII I KULTURY. WARUNKI WYKORZYSTANIA ZABYTEKÓW

Artykuł 13 stwierdza, że zabytki służą rozwijaniu nauk, oświaty ludowej i kultury, wychowaniu patriotycznemu, ideowo-wychowawczemu, internacjonalistycznemu i estetycznemu. Mówi więc o tym, co my nazywamy działalnością naukowo-oświatową, z tym że odnosi się do wszystkich zabytków, nie tylko muzealnych. Wykorzystanie zabytków dla celów gospodarczych dopuszczalne jest wówczas, gdy nie grozi naruszeniem historyczno-artystycznych wartości obiektów. Zatem tak, jak i u nas, z tym że akcent jest tu położony na „służebności”, a u nas odwrotnie.

W artykule tym mówi się o przekazywaniu zabytków historii i kultury do użytkowania przedsiębiorstwom, organizacjom i instytucjom, a także osobom prywatnym, w trybie przewidzianym przez przepisy związkowe i republikańskie.

Artykuł 14 dotyczy „trybu wydatkowania środków wpływających z wykorzystywania zabytków historii i kultury”. Z tego sformułowania wynika, że za użytkownika zabytków płaci się, i to zapewne niemało, skoro środki te są przekazywane specjalnym organom ochrony zabytków i wydatkowane tylko na cele restauracji, konserwacji, remontów zabytków. Krótko mówiąc w Związku Radzieckim „zabytki opłacają zabytki”. Warto też odnotować, że po raz pierwszy mowa jest tu o metodach działania: o ochronie, restauracji, konserwacji i remoncie. Szkoda tylko, że nie powiedziano, na czym polega restauracja czy jest rozumiana tak, jak przewiduje to *Karta Wenecka*.

Artykuł 15 ustala, że obowiązki utrzymania obiektu należą do użytkownika.

Artykuł 16 przewiduje, że „zabytki mogą być skonfiskowane za odszkodowaniem, jeśli właściciel nie zapewnia im utrzymania w należytym stanie”.

Artykuł 17 nakazuje, aby zabytki znajdujące się na terenach należących do przedsiębiorstw, organizacji i instytucji przekazywane były pod ich opiekę. W ten sposób uniknie się istnienia obiektów tzw. niczyich.

Artykuł 18 stanowi o tym, że restauracja, konserwacja i remont mogą być dokonywane za wiedzą państwowych organów ochrony zabytków i pod ich kontrolą, finansowane zaś są przez właścicieli (użytkowników) oraz organy ochrony zabytków.

Artykuł 19 wprowadza pewną nowość, wynikającą z powszechnych ostatnio tendencji: „Strefy ochrony zabytków historii i kultury, w których wolno prowadzić jakiegokolwiek prace tylko za zezwoleniem organów ochrony.”

Artykuł 20 wprowadza pojęcie rezerwatów historyczno-kulturalnych, które się powołuje na podstawie uchwały Rady Ministrów ZSRR lub Rad Ministrów republik.

Artykuł 21 ustala, że nowo odkryte obiekty podlegają ochronie aż do chwili rozstrzygnięcia, czy zostaną włączone do ewidencji, czy nie.

Artykuł 22 stanowi, że projekty dotyczące rozbudowy, zabudowy i rekonstrukcji miast i osiedli, na terenie których znajdują się obiekty zabytkowe, podlegają uzgodnieniu z odpowiednimi organami ochrony zabytków.

Artykuł 23 wyraźnie zakazuje burzenia i przemieszczania zabytków oraz wprowadzania w nich jakiegokolwiek zmian. Wyjątki od tej zasady wymagają uchwały Rady Ministrów. Jeżeli taką zgodę uzyska jakaś organizacja czy przedsiębiorstwo, to musi na swój koszt przeprowadzić prace „nad naukowym zbadaniem i zinwentaryzowaniem zabytków”.

Artykuły 24 i 25 odnoszą się do tej samej sprawy co poprzedni. Inwestorzy, wykonawcy i przedsiębiorstwa budowlane muszą zabezpieczyć i zgłosić odkryte w trakcie robót zabytki. Organy ochrony zabytków mają zaś prawo zastosować nakaz wstrzymania robót.

Artykuł 26 dotyczy prowadzenia prac wykopaliskowych.

Artykuł 27 stanowi, że „zbieranie” zabytków wymaga specjalnego zezwolenia.

Artykuły 28, 29 i 30 dotyczą zakazu wywozu zabytków za granicę. W artykułach tych zawarte są postanowienia znane już z naszej ustawy. Nie ma tu jednak podziału na zabytki dawne i dzieła współczesne, nie ma też wydzielonych dzieł sztuki wykonanych po 9 maja 1945 r. Wywóz wszystkich zabytków podlega zakazowi, a zezwolenia mogą być tylko warunkowe.

IV. ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA NARUSZENIE USTAWODAWSTWA O OCHRONIE I WYKORZYSTANIU ZABYTKÓW HISTORII I KULTURY

W ten sposób sformułowany tytuł rozdziału sugeruje, że odpowiedzialność ponoszą sprawcy naruszenia nie tylko ustawy, lecz także aktów prawnych dotyczących ochrony i wykorzystania zabytków. Nowość godna podkreślenia. Rozdział składa się tylko z dwóch artykułów:

Artykuł 31 mówi, że ci, którzy naruszają postanowienia ustawy (tu wyliczenie przepisów), ponoszą odpowiedzialność karną, administracyjną lub „inną, zgodnie z ustawodawstwem ZSRR i republik związkowych”.

Artykuł 32 mówi o obowiązku odbudowy zniszczonych obiektów lub pokrycia strat. Wydaje się słuszne, że restrykcje te znalazły się w rozdziale poświęconym sankcjom karnym. Sformułowania w tym artykule idą tak daleko, że pracownicy, z których winy przedsiębiorstwo musi naprawiać szkody, ponoszą odpowiedzialność materialną.

V. MIĘDZYNARODOWE UKŁADY I POROZUMIENIA

Artykuł 33 stwierdza, że „jeśli międzynarodowy układ ustala inne przepisy niż te, które zawarte są w ustawodawstwie ZSRR, to stosuje się przepisy tego międzynarodowego układu lub porozumienia międzynarodowego”. Jest to wprawdzie zrozumiałe, ale jeśli ktoś np. w Polsce nie zna *Konwencji Haskiej* z 1954 r. i nie wie, że konwencja ta została ratyfikowana, może uważać, że w razie konfliktu zbrojnego nie podlegają zabezpieczeniu nowoczesne budynki muzeów, archiwów i bibliotek, bo nie mieszczą się w pojęciu zabytków w rozumieniu naszej ustawy z 1962 r. Stąd wyraźne postawienie sprawy w ustawie radzieckiej należy uznać za słuszne i celowe. Zresztą Rosjanie są doskonałymi prawnikami, inspirowali i prowadzili walkę o ochronę dóbr kultury już od końca XIX w.

Oceniając ten nowy akt prawny, który wszedł już do światowego dorobku walki o zachowanie zabytków, trzeba stwierdzić, że stanowi on cenny wkład w dzieło utrwalenia idei ochrony dóbr kultury. Jego znaczenie

jest tym większe, że wprowadza wiele nowych postanowień. Kładąc akcent na użytkową stronę zagadnienia, mobilizuje nawet tych, którzy uważali konserwację zabytków za wyraz konserwatyzmu. Nadaje przy tym sprawie najwyższą rangę, ponieważ instancją naczelną jest Rada Ministrów, a nie resorty. W ustawie radzieckiej nie ma mowy o Akademii Nauk, Sztuki itp., których udział w działaniach związanych z ochroną zabytków dość szczegółowo był określony w dokumencie z 1948 r. Nie znaczy to, że ich miejsce zajęły „organy ochrony zabytków historii i kultury”. Zadania instancji akademickich sprecyzowane są w pomniejszych aktach ustawodawczych.

Ustawa znacznie rozszerza listę obiektów podlegających ochronie. Obejmuje nią bowiem dodatkowo „naturalne krajobrazy”, „strefy ochrony zabytków”, „rezerwy historyczno-kulturalne”. Pojęcia te w naszych aktach prawnych dotyczących ochrony zabytków nie zostały tak trafnie zdefiniowane. Przy czym bardzo znacznie rozszerza się grupę zabytków historii.

Ustawa radziecka bardzo interesująco rozwiązuje też problem finansowania zabytków. Ten, kto nabywa obiekt, płaci za niego i jednocześnie opłaca czynsz, który służy do podejmowania robót przy dalszych obiektach, sprzedawanych następnym użytkownikom.

Ustawa kładzie wielki nacisk na sprawę ewidencji, co może mieć ogromne znaczenie dla radzieckiego systemu ochrony zabytków. Nowe jest w ustawie potraktowanie odpowiedzialności pracowników administracji w zakresie ochrony zabytków, a także cenne jest umieszczenie rozdziału o sankcjach karnych i powiązanie ustawodawstwa krajowego z obowiązującymi przepisami międzynarodowymi.

Ustawa radziecka z 1976 r. jest w sumie aktem opartym na tradycyjnym systemie ochrony zabytków, ale od nowa przemyślany i zaktualizowany.

Jest hołdem złożonym przeszłości i pięknym gestem skierowanym ku zabytkom i wszystkim ich wartościom.

Prof. dr Kazimierz Malinowski
Muzeum Narodowe
Poznań

THE RESOLUTION OF THE UNION OF THE SOVIET SOCIALIST REPUBLICS ON THE PROTECTION AND USE OF HISTORIC AND CULTURAL MONUMENTS

The authors makes a comparative study of two documents on the protection of historic monuments, namely the Resolution of the Council of Ministers of 1976 and that of 1948. According to the author, the 1948 Resolution contained the most important postulates on conservation and museums but it involved too many organizations in the protection of historic monuments. Besides, the 1948 Resolution did not specify the age of protected monuments and did not contain penalty clauses. A new Resolution of 29.10.1976, thoroughly discussed by the author, is in principle based on the 1948 Resolution. In his appraisal of the Resolution the author says that it introduces many new postulates and attaches an utmost importance to the question of the protection of historic

monuments as the supreme body is here the Council of Ministers of the USSR. The Resolution enlarges a list of monuments under protection (landscape, reservations, etc.). The problem of financing the monuments is solved in such a way that the user of a given historic building pays a rent for it which in turn is used to finance works on other historic objects. A great emphasis is put also on keeping records of historic monuments and on the responsibility of administrative authorities for their protection. One of the chapters deals with penalties.

Summing up, the Soviet Resolution of 1976 is a legal document based on a traditional system of the protection of historic monuments, but re-thought and uptodated.